

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Az új otthon Örmény menekültek Magyarországon az örmény népirtás után

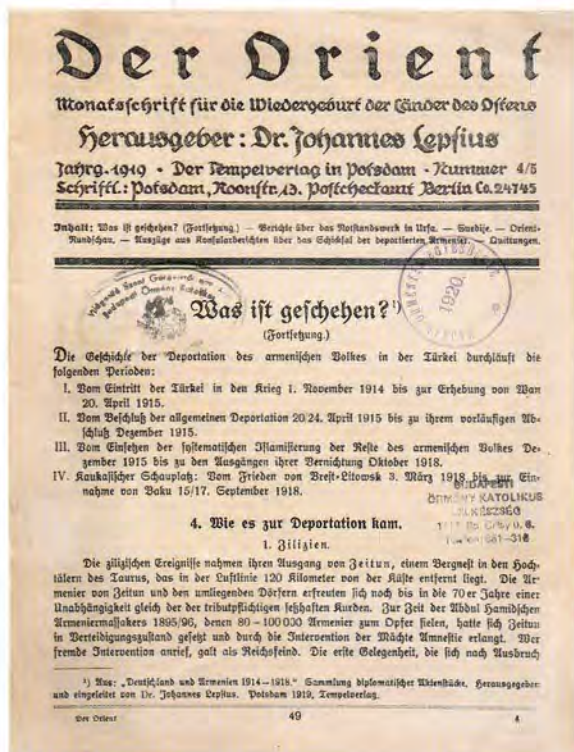
Kránitz Péter Pál

Az örmény diaszpórák története egészen a Kr.u. 4. századig vezethető vissza. Kezdetben a *gaghout* szóval illeték, amely a héber *galut*, menekülés szóból származik. Ez a kifejezés a 11. században került használatra, amikor a szeldzsuk-törökök megszállták Örményországot, és sok ezer örmény menekült Kilikiába, ahol megalapították a Kilikiai Örmény Királyságot¹ (1198–1375). Nerses Shnorhali katolikosz (1101–1173) 1165-ben a *tz'rvyalk* névvel illette a di-

aszpórárt, ám ez a kifejezés kevésbé vált elterjedtté. Az örmény diaszpórák legmodernebb elnevezése a *spjurk*, amely azt a diaszpórárt jelenti, amelyet az első világháborúban, az Oszmán Birodalomban és azt követően Törökországban elkövetett örmény népirtás² elől menekülő migrációs hullám hozott létre a világ különböző pontjain. A *spjurk* örmény szó, amelynek mássalhangzóit komponense (*spr*) megtalálható az indoeurópai nyelvek legtöbbszörének rokon jelentésű szavaiban (*sperm*, *spore*).³

A *spjurk* létrejöttének okából kifolyólag – ti. menekültek közössége – az áldozat-diaszpórák (*victim diaspora*) csoportjába tartozik.⁴ Egy olyan *emlékezetközösséget*⁵ alkot, amely a csaknem egy évszázados történelme során megtartotta örmény identitását, és kialakított egy sajátos *spjurk*-identitást, amely a következő gondolat köré épült: „Nem szabad elfelejtenünk a népirtást!”⁶ A magyarországi *spjurk* is e köré a gondolat köré szerveződött, tagjainak mindennapjaiban számos helyen testet ölt a népirtás emlékezete, így Martaian Ermone festményt festett, Diramerján Artin verset írt a népirtásról (*Nagyapámhoz* címmel), a magyarországi örmény nemzetiségi önkormányzatok tagjai pedig sorra szervezik a különféle kiállításokat a 20. század egyik első népirtásának emlékére.

Az örmény népirtás után az Oszmán Birodalomból mintegy 250 000 örmény menekült Oroszországba. A Közel-Keleten szétszóródott 240 000 örmény menekültnek a fele vagy felvette az iszlám vallást, és beolvadt a többségi népességbe, vagy tovább vándorolt.⁷ 1923 és 1962 között körülbelül 200 000 örmény települt a diaszpórákból Szovjet-Örményországba, ám a hetvenes évek óta nagyjából 1 200 000 örmény emigrált külföldre, valamelyik örmény diaszpórába. Ma Kanadában 40 000, Ausztráliában 30 000, Argentíná-

1. Az örmény népirtás egyetlen eseményeiről a német evangélikus teológus, Johannes Lepsius (1858–1926) többek között a „Der Orient” című havilapjában tájékoztatta a világot. A havilap a budapesti örményekhez is eljutott. Der Orient. Monatsschrift für die Wiedergeburt der Länder des Ostens. 1919, 4/5.

ban 60 000, más latin-amerikai országokban összesen 15 000 örmény él.⁸ Míg 1914-ben az Amerikai Egyesült Államokban 50 000, mára már körülbelül 800 000 örmény él, amely szintén a népirtás elől menekülő örmények tömeges migrációjának eredménye.⁹ Franciaországban 300 000, a többi európai országban összesen 100 000 örmény él. Az Európába menekülő örmények fő úti célját Marseille városa képezte, a háború során a kikötőbe befutó hajók nap-nap után örmények ezreivel töltötték fel a háborúban kimerült francia gazdaság munkaerőpiacát.¹⁰

Egy másik, ennél kevésbé forgalmas útvonal a Fekete-tengeren át vezetett Konstanca (Constanța, RO) kikötőjébe, Romániába. Az ide érkező menekültek közül sokan Bukarestbe költöztek, vagy nyomban tovább, Nyugat-Európa felé indultak, ám nem egy közülük, miután tudomást szerzett az erdélyi örmény diaszpóráról, valamely örmény településen telepedett meg. Ők Erdély Romániához való csatolása óta is az erdélyi örménység, s így az egész Kárpát-medence kultúráját gazdagítják, s egy sajátos, magyarul beszélő s örménymódon gondolkodó magyar-örmény öntudatot képviselnek.

Jelen tanulmányban azonban nem a „rég Magyarországon” erdélyi örményeiről fogunk számot adni. Az első világháború után Magyarország mintegy négy-száz év után visszaszerezte szuverenitását, s ismét, önálló politikát folytathatott. Külpolitikáját is újjászervezhette, s ennek jegyében megannyi örmény menekültet fogadott be. A Belügyminisztérium kiténtetett figyelmet szentelt számukra, s 1925 szeptemberében „a Magyarországon lakó örmény menekültek itt tartózkodásának megkönnyítése céljából őket a fennálló útlevelekényszer alól mentesítette.”¹¹ Bár a legtöbben Magyarországra érkezésük után továbbindultak nyugatnak, szép számmal akadtak, akik Magyarországon, elsősorban Budapesten kezdtek új életet. Hovhannesian Eghia (1884–1948), örmény származású gödöllői ügyvéd, a magyarországi örmény közösségi és kulturális élet egyik kulcsfigurájaként¹² számos publikációjában írt Örményország történetéről,¹³ a magyarörmények történelmi szerepéről¹⁴ és otthonáról, Gödöllőről is.¹⁵ Az *Armenia népe* című, 1934-ben kiadott könyvében többek között arról is számot adott, hogy akkori-

2. Hovhannesian Eghia: Szemelvények az örmény irodalomból. Gödöllő, 1942

ban Budapesten olyan 1800–2000, s ezzel együtt az egész országban kb. 4500–5000 örmény élt. Arra vonatkozóan, hogy hány örmény menekült a népirtás elől Budapestre, a következőket írta:

„A háború után többen menekültek Törökországból Budapestre, számuk 1922-ben 80-90-re ment fel, majd újból 40-50-re ment le és annyian lehetnek ma is. Ezek között egy orvost, nyelvtanárt, s egy festőművészt (Aznavurian Levon) is találhatunk, egy, pedig mint ügyvéd működik. A többiek leginkább keleti szőnyegekkel való kereskedéssel, szőnyegszövéssel és azok javításával foglalkoznak.”¹⁶

A magyarországi örmény menekültek kezdeti létszámáról jelenleg nem áll rendelkezésünkre pontosabb adat, ám valószínűsíthető, hogy számuk ennél jóval többre tehető. Mikor Hovhannesian azt írta, hogy számuk 40-50-re ment le, a menekültek nyugati irányba

történő továbbvándorlását értette. Munkaerőpiaci integrációjukról tett említésével – ti. „szőnyegekkel való kereskedéssel, szőnyegszövésssel és azok javításával foglalkoznak” – a két világháború közötti magyarországi örmény diaszpóra egyik legmeghatározóbb jellegére tapintott rá. A menekültek túlnyomó többsége ugyanis ugyanabban az iparágban helyezkedett el, kihasználva azt az *etnikai kapcsolathálót*, amely közös származásukon, nyelvükön és kultúrájukon felül a népi-írtás közös emlékére is építkezve, oly szoros szálakkal kapcsolta a diaszpóra egyes tagjait egymáshoz, hogy így nemcsak a munkaerőpiaci, de a társadalmi integrációjuk is sokkal hatékonyabb volt, mint más bevándorló kisebbségek körében. Ez az iparág pedig nem volt más, mint a szőnyegipar. A két világháború közötti Budapest mindennapjainak egyik meghatározó szereplője volt az örmény szőnyeges, aki vállán a javításra vá-

3. Archív felvétel a budapesti örmények székházáról az Orlay utcában

ró szőnyeggel siet műhelyébe. A város legnívósabb helyein voltak boltjaik, így a Ferenciek terén, a Kárpátia étterem belső udvarában, a Váci utcában, az Irányi utcában, a Kossuth utcában, a Cukor utcában, a Régiposta utcában és az Eskü téren. Az Anatóliából, Nyugat-Örményországból hozott tudást (ti. a szőnyegszövést) olyan magas szinten űzték, hogy még a Nemzeti Múzeum antik szőnyegeit is a budapesti örmény diaszpóra egyik kiemelkedő tagja, Rsduni Hrant Szerkisiz restaurálta. Az ő édesapja egyenesen azért érkezett Budapestre, mert még Romániában, útban az erdélyi örmény városok felé egyik társától hallott a budapesti szőnyegiparban rejlő lehetőségekről. Rsduni Hrant Szerkisiz lánya a következőképpen beszélt erről:

„1909-ben hagyta el Törökországot, s Erdély felé indult, mert hallotta, hogy ott befogadják az örmény menekülteket. Menet közben találkozott egy emberrel, aki szőnyeges volt, ő tanácsolta, hogy jöjjenek inkább Budapestre, mert itt könnyebben találnak munkát. Így együtt érkeztek meg Magyarországra.”¹⁷

A budapesti szőnyegipar az örmények számára megteremtette a szükséges egzisztenciális hátteret az új élet, és egy élénk társasági életet élő budapesti örmény közösség kialakítására. „A budapesti magyar örmények 1920-ig minden közösség és szervezet nélkül éltek” – írta Hovhannisian Eghia, az 1920-as évet jelölve meg e kapcsán fordulópontként. Ebben az évben ugyanis Gopcsa László, Simay Gyula, Ávedik Félix, Tutsek József, Zakhariás János és Hovhannesian Eghia kezdeményezésére április 18-án megalakult a *Magyarországi Örmények Egyesülete*.¹⁸ Korbuly Domonkos, a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* örmény származású tisztviselője, armenológus, 1942-es könyvében azt írta, hogy ez az egyesület „a háború után Erdélyből a csonka Magyarországra menekült örmények egyesülete” volt.¹⁹ Valójában a magyarországi örménység színe-javát egyesítette, s magába olvasztotta a másik magyarörmény szervezetet, a *Maszisz Egyesületet*. Ávedik Félixet választották az egyesület elnökévé, s vezetése alatt sokáig erősen látogatott összejöveteleket tartottak, például 1921. április 24-én a *Pesti Lloyd-palotában* magyar-örmény hangversenyt.²⁰ A társaság céljai között szerepelt a többségi társadalommal való baráti viszony és együttélés megvalósítása,

amelynek jegyében 1922 decemberében 100 magyar koronát adományoztak az *Országos Ínségnyhító Mozgalom* számára.²¹

Zakhariás János, Duducz Péter és Gopcsa László kezdeményezésére megalakult az *Örmény–Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság*. A részvénytársaságnak nem csupán kereskedelmi profilja volt, működésének második évétől ösztöndíjat létesített olyan magyarországi örmény fiatalok részére, akik tanulmányaikat a *Velencei Mechitarista Kongregáció Moorat-Rafaelian Kollégiumában* szerették volna folytatni.²²

Mindössze három számot élt meg, ám annál nagyobb jelentőséggel bírt a Maszisz Egyesület folyóirata, a *Nor Tar* (Új Század), hiszen örmény nyelven tudósított Magyarországon örményeket a magyarországi és külföldi örménység életéről, valamint a népi társaságokról és az ekkoriban megszűnt Örmény Köztársaság hanyattasairól. Szerkesztője és írója Rsduni Hrant Szerkisz volt, aki nem csak e lapban, hanem külföldi folyóiratokban is publikált a magyarországi örménységről.²³

A két világháború közötti budapesti örmény közösség társadalmi státusában nagy fejlődés mutatkozott, a felnövekvő újabb generáció már Magyarország értelmiségi és hivatalnoki rétegét bővítette. A két világháború közötti hetilap, a *Nagy Budapest* több számában is foglalkozott az örmény közösséggel, s ennek jegyében az 1940. március 22-i számában közzé tett egy listát *Örmények névsora* címmel, amelyben a magyarországi örmény elit névsorát közölte.²⁴ A 366 közölt személy közül nem kevesebb, mint 142 fő bírt doktori címmel. Negyven jogászról, kilencvennyolc különböző hivatalnoki cím birtokosáról, huszonnyolc orvosról és gyógyszerészről, tizennyolc tanárról, tizenöt bankárról, tizennégy művészről (szobrász, hegedűművész, operanékes, iparművész, zeneszerző, író, színész stb.) és ezen felül számos mérnökről, tisztről, földbirtokosról és kereskedőről ad számot a névsor.²⁵

Az örmény közösség önszerveződésében elsődleges fontosságú feladat volt az egyház ügyének megoldása. Magyarországon örmény rítusú katolikusok nagyobb számban már 1690 óta voltak jelen,²⁶ s bár így bevett egyházként volt számon tartva Magyarországon, a trianoni békediktátummal járó határmódosítások következtében minden örmény katolikus plé-

4. Kádár Dániel Antal (1916–1988) az örmény katolikus lelkészség vezetője örmény liturgiát celebrál Budapesten

bánia Romániához került. A törökországi menekültek által felduzzasztott budapesti örmény közösség az 1920-as években végzett állhatatos munkával, saját lelkészség (1922) és kápolna (1924) alapításával elérte, hogy 1932-ben hercegprímási²⁷ hozzájárulással megalakulhasson a *Budapesti Örmény Katolikus Egyházközség*. Ekkor 290 család kért felvételt az egyházközségbe, amelynek világi elnö-kéül Simay Gyula kúria bírót kérték fel.²⁸ Később, az egyházközség az Orlay utca 6. szám alatt létesített kápolnát, s az emeleten kiállítótermet, amely ma is látogatható.²⁹

Bár az első világháborút követően az erdélyi örmény közösséget kikapcsolták Magyarország vérkeringéséből, a háború és a népi társaság borzalmai elől menekülő, Magyarországra letelepülő örmény közösségnek sikerült fenntartania a magyar–örmény együttélés évezredes hagyományát, megtartva a magyar kultúrkör eme különleges színterét. A magyar társadalom ismételtén bebizonyította, hogy a történelem tengerén még a 20. század viharaiiban is képes bárkájára újabb és újabb népeket felfogadni, követve Szent István királyunk intelmeit fiához, Szent Imréhez: „...az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövőnyeket jóakaratóan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben lakjanak, mintsem másutt lakjanak.”³⁰

JEGYZETEK:

- ¹ Egy középkori (12–14. századi) örmény királyság Kilikiában, Anatólia és Szíria határán. Örményország szeldzsuk-törökök általi megszállása indította örmény menekülthullám hívta életre 1198-ban. Vö: Khachig TOLOLYAN, *Armenian Diaspora = Encyclopedia of Diasporas*, szerk. Melvin EMBER, Carol EMBER, Ian SKOGGARD, New York, 2004, 38.
- ² Az örmény népirtás az Oszmán Birodalom végnapjaiban, az első világháború és a kemalista „honvédő háború” során zajlott le 1915 és 1923 között. Kezdetét 1915. április 24-re teszi a szakirodalom, hiszen ekkor az oszmán Belügyminisztérium parancsára megkezdték az örmény politikai elit letartóztatását, majd kivégzését. A következő csapás a hadseregbe besorozott örmény férfiakat érte, őket általában 50–100 fős csoportokban mészárolták le. Az örmény lakosság többi részét deportálások során írtották ki, a kizáradás és a végkimerültség természetes módszereit alkalmazva. A népirtás áldozatainak számában nincs egyetértés, a legelfogadottabb nemzetközi tudományos munkák 1–1.5 millió fő közé teszik a halálos áldozatok számát. A török kormány a mai napig tagadja a népirtást, a török Büntető Törvénykönyv a népirtás beismerését szabadságvesztéssel és pénzbírsággal bünteti a „török öntudat inzultációja” címszó alatt. A török történetírás az örmények deportálását „áthelyezésként”, a világháború velejárójaként emlegeti, amelyet az örmény lakosság érdekében tett az ifjútörök kormány, kitélepítve őket a háborús zónából. Ez az állítás azonban akkor lehetne igaz, ha az örmények csupán az Oszmán- és az Orosz Birodalom határán, a Balkánon, illetve a szír határnál éltek volna, azonban csaknem egész Anatóliából, így Izstanbulból is kitelepítették őket, majd deportálták, s kivégezték az örmény lakosságot. Eddig huszonegy állam ismerte el ezeket az eseményeket hivatalosan is népirtásként, köztük Franciaország, Oroszország, Kanada, Görögország, Argentína és a Vatikán. Az örmény népirtás bőséges szakirodalmából talán a legjelentősebbek: *The Armenian Genocide. History, politics, ethics*, ed., Richard G. HOVANNISIAN, Macmillan, 1992.; *The Armenian Genocide. New Accounts From The American Press (1915-1922)*, ed., Richard D. KLOIAN, Richmond, 2000.; Robert F. MELSON, *Revolution and Genocide. On the origins of the armenian genocide and the holocaust*, Chicago, 1992.; Johannes LEPSIUS, *Deutschland und Armenien, 1914-1918*, Potsdam, 1919.; Donald E. MILLER, Lorna Touryan MILLER, *Survivors: An Oral History of the Armanian Genocide*, Berkeley, 1993.; Merrill PETERSON, *Starving Armenians*, Charlottesville, 2004.; Yves TERON, *Les Arméniens, Histoire d'un génocide*, Paris, 1977. A török álláspontot képviselik: Erich FEIGL, *A myth of terror*, Salzburg, 1986.; Münevver GÜNES ERGOLE, *Armenians in the Ottoman Empire According to İkdam 1914-1918*, Istanbul, 2003.; Guenter LEWY, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey. A Disputed Genocide*, Salt Lake City, 2005.; Sükrü SERVER AYA, *The Genocide of Truth*, Istanbul, 2008.
- ³ TOLOLYAN, *i.m.*, 35–37.
- ⁴ Robin COHEN, *Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers*, International Affairs, Royal Institute of International Affairs, 72(1996), 3, 512.
- ⁵ Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, Budapest, 2004, 30.
- ⁶ Diramerján Artinnal készített interjúm során hangzott el.
- ⁷ Libanonban 1914-ben mindössze 5.000 örmény élt, míg 1974-ben már 210 000. Mára már csak 70 000-en maradtak a kivándorlás és a háborúk miatt. Szíriában, az 1920-as években 110 000 örmény élt, ami mára körülbelül 70 000-re csökkent le. Az 1940-es évek Iránjában 225 000 örmény élt, mára azonban itt is már csak 70 000 fő él. Egyiptomban, a korábbi 40 000-hez képest mára már csak 7 000 fő maradt. Vö: TOLOLYAN, *i.m.*, 37.
- ⁸ Isabel KAPRIELIAN-CHURCHILL, *Like Our Mountains. A History of Armenians in Canada*, Montreal & Kingston, 2005, 179.
- ⁹ TOLOLYAN, *i.m.*, 45.
- ¹⁰ Maud MANDEL, *In the Aftermath of Genocide. Armenians and Jews in Twentieth-Century France*, Durham, 2003, 20–32.
- ¹¹ Közölte a Magyar Távirati Iroda 1925. szeptember 12-én. Ezúton szeretném megköszönni Pálinkás Barnabásnak, hogy felhívta a figyelmemet az MTI online archívumában szereplő dokumentumokra.
- ¹² Hovannesian Eghia életéről bővebben számot ad: RÉTI László, *Egyén és polgárosodás. Gödöllői adalék a hazai polgárosultság 20. századi sajátosságaihoz*, Egyetemi Újság, 7/6 = http://www2.szie.hu/ujsag/vii_6/17.html 2013.01.17. 10:12
- ¹³ HOVHANNESIAN Eghia, *Armenia népe*, Gödöllő, 1934.
- ¹⁴ HOVHANNESIAN Eghia, *A hazai örmények a Nemzet szolgálatában*, Gödöllő, 1940.
- ¹⁵ HOVHANNESIAN Eghia, *Gödöllő a múltban és most*, Gödöllő, 1933.
- ¹⁶ HOVHANNESIAN, *Armenia népe, i.m.*, 276.
- ¹⁷ Az interjú szövegét Avanesian Alex bocsájtotta rendelkezésemre.
- ¹⁸ HOVHANNESIAN, *Armenia népe, i.m.*, 273–274.
- ¹⁹ KORBULY Domonkos, *Az örmény kérdés a magyar közvéleményben*, Budapest, 1942, 138.
- ²⁰ HOVHANNESIAN, *Armenia népe, i.m.*, 274.
- ²¹ Közölte a Magyar Távirati Iroda 1922. december 21-én.
- ²² HOVHANNESIAN, *Armenia népe, i.m.*, 274.
- ²³ ANAHIT SZIMONJAN, *A magyarországi örmény sajtó XIX–XX. századi története*, Budapest, 1996.
- ²⁴ Érdemes megjegyezni, hogy bár a lap erősen németbarát hangot ütött meg a második világháború tombolásának korában (1940), az örmény kisebbségről mindig barátsággal szövelt, amely jelzi az örményeknek a többségi társadalommal fenntartott jó viszonyát.
- ²⁵ *Örmények névsora*, Nagy Budapest, 3. évf. 12. szám, 1942. március 22., 10.
- ²⁶ Az örmények betelepüléséről, a katolikus egyházzal való unióról és egyházszervezésről bővebben számot ad: KOVÁCS Bálint, BERNÁD Rita, *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár*, Budapest–Lipce, 2011.
- ²⁷ Serédi Jusztinián esztergomi érsek, hercegprímás (1927–1945).
- ²⁸ Vö: AVEDIKIAN Viktória, KRAJCSÍR Piroska, *Magyarországi örmények*, Budapest, 1998, 8.
- ²⁹ SZÁM László, AVANESIAN Alex, *Az örmény egyház története*, Budapest, 2010, 154.
- ³⁰ *Szent István király intelmei Imre herceghez*, ford. KURUCZ Ágnes = *Árpád-kori legendák és intelmek*, szerk. ÉRSZEGI Géza, Budapest, 1983, 59.